

İKİ KARDEŞ MASALI¹

Prof. Dr. WALTER RUBEN

Biri iyi, öteki kötü olan iki kardeş yahut geziciden söz eden bir masal vardır. Bunda kötü olanı, iyisinin gözünü oyar. Bu masal, 1915'den beri masal araştırma biliminin en çok tartışılanlarından biridir. Bir zaman önce, Bolte-Polivka, Grimm kardeşlerin 107 numaralı ve 'iki seyyah'² başlıklı masalı hakkındaki mülâhazalarında, ilkönce ancak Tibetçeden bildikleri Hint hikâyesini bu masala varyant olarak göstermişlerdi. Ertesi yıl Christiansen, bu masalın Hint menşeli olduğunu ispat için bütün bu malzemeyi bir monografyada araştırdı.³ Buna karşı özellikle Wesselski, 1925 te savaştı.⁴ Oysaki masal araştırmasında Fin mektebinin başı olan K. Kroha, 1931 de Christiansen'i savunmuştur.⁵ Bir yıl sonra Wesselski saldırılarını tekrar etti.⁶ Böylece bu masal şu iki mektep arasında, ağızlarda yaşayan masalları etnolojik usullerle işleyen Fin mektebi ile her şeyden ziyade eski masal metinlerine dayanan edebiyat tarihi mektebi arasında, bir savaş konusu haline girdi. Son yıllarda, Handwörterbuch des Deutschen Märchens'de⁷ halk edebiyatı indeks'i altında⁸ başka birtakım malzemeye işaret edilmiştir. Fakat bugün bir Hindolog'un bu malzemeyi yeniden ele alıp işlemesi kaçınılmazdır; çünkü buna olanak vardır; böylece bu masalın uzun tarihi ve baş motif'i olan 'kör etme' hakkında bir fikir elde edilebilir.

Birinci masal:

Yazı âleminde, bu masalın en eski şekli, Hintçede⁹, Tibetçede¹⁰ Çince¹¹, Uygurcada¹² ve pek benzer bir şekilde olmak üzere Farsçada¹³ meydana çıkarılmıştır.

¹ Belleten No 20, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941.

² J. Bolte u. G. Polivka, Anmerkungen zu den Kinder-und Hausmärchen der Brüder Grimm, cilt II, Leipzig 1915, S. 481

³ R. Th. Christiansen, The tale of the two Travellers or the blinded man FFC 24. Helsinki 1916.

⁴ A. Wesselski, Märchen des Mittelalters, Berlin 1925, S. 202 ff.

⁵ K. Krohn, Uebersicht über einige Resultate der Märchenforschung, FFC Helsinki 1931 S. 68 ff.

⁶ A. Wesselski, Versuch einer Thorie des Märchen, Reichenberg i. Br. 1931 S. 138 ff.

⁷ Handwörterburch des des dentschen Märchens, Bolte u. L. Mackensen, L. Band, Berlin 1934 33 S, 650, 27 ilh...

⁸ Smith Thompson, Motif-Index of folk-literature FFC Helsinki 1932-6, bilhassa Motif: sa. 165

⁹ E. Waldschmidt, Die budhistische Spätantike in Mittelasien v. Le Coq, cilt VI, 1928. S. 46, Not. 3, ilk olarak Bodhisattvâvadânakalpalatâ No 45e işaret etmiştir. Wesselski, Märchen des Mittelalters 206, Not, Leumann'ın Âvasyaka hikâyelerini işaret ettiğini ilh... hatırlatmaktadır. Daha önce Bolte-Polivka Kathâkosa'yı hatırlatmışlardı, bunun hikâyesi Wesselski'de mevzubahis olan başka Jaina masalları gibi bizim VI. numaralı masalımıza daha ziyade uymaktadır.

¹⁰ J. Schmidt, der Weise und der Tor, 261-282. Schiffner Tibetische Erzählungen No 16 ilh... (Bolte-Polivka 481) Mukayese ediniz: Maria Leitner, Tibetanische Märchen, Berlin, sene işareti yok, S. 41 dev. Dschinpa tsch'empo'nun deniz seyahati. Bu hikâyenin başı Uygurca şekline uymaktadır. Gene mukayese ediniz. T'ung Pao 474 dev. (bakınız altta not 10.) fakat burada fena kardeşle kör olma sahneleri mefkuttur. Onun yerine baba T'ung Pao'da olduğu gibi kör olmaktadır. (bakınız aşağıda not 21 ile 40)

¹¹ E. Chavannes, 500 contes du Tripitaka chinois, Paris 1910-34. No. 381 ve T'ung Pao'da XV 1914, 469 dev. Son şekil Uygurcadaki şekle bilhassa yakındır.

¹² Pelliot, T'ung Pao XV, 1914, 225 ff. Hüseyin Namık Orkun, iki kardeş hikâyesi, Ankara 1940, W. Bang Keleti Szemle XVII, 159 ff. (bakınız Waldschmidt, Chavannes

¹³ Bizzat Grimm kardeşler, eserlerinin III üncü cildinde 107 nci sayı münasebetiyle Nizamiyi zikretmişlerdi. (Bolte-Polivka 481, Krohn 69, Wesselski, Mittelalter 203)

Bu en eski şekil şu üç baş motifi ihtiva etmektedir:

A) İki kardeş, uzak bir adada bulunan bir mücevheri getirmek üzere deniz seyahatine çıkar. İki kardeşin küçüğü iyi, büyüğü kötüdür. Her ikisi, bu vasıflarına işaret eden birer ad taşır: 'iyilik eden' ile 'kötülük eden' adlarını. Küçük kardeşin sonsuz ve hesapsızca sağa sola para dağıtmak için mücevhere ihtiyacı vardır.

Küçük, mücevheri, denizler üstünde geçen uzun ve efsanevi bir seyahatten sonra, yılanlar padişahının yanında bulur. Dolaştıktan sonra, bir aralık deniz kazasına uğramış olan kardeşine rastlar.¹⁴

Mücevher adasından dönerken iki kardeş deniz kazasına uğrar. Küçük, büyüğü kurtarır.¹⁵

B) Fena kardeş, kıskançlıktan, iyisi uyurken onun gözünü kör eder, mücevheri çalar. Memlekete dönüp babasına kardeşini kaybettiğini haber verir.

C) İyi olan genci, kardeşinin fenalığı hakkında, Uygurcada dem on nevinden bir veli, Çincece bir ağaç dem onu tenvir eder ve insanlara doğru sevk eder; iyi kardeşe çobanlar bakarlar (Çincece: Yusuf'un kaçırılması ve iftiraya uğraması epizot'u vardır.¹⁶ İyi kardeş elde bir ud, dilene dilene memlekette yol alır.

Evvelce kendisine vaat edilmiş olan nişanlısına erişir. Nişanlısı, tam o sırada, onunla evlenmek isteyen birtakım kimseler arasından bir güveyi aramak üzeredir.¹⁷

Kör çocuk, tanıyamadığı nişanlısının babasının bahçesindeki meyveleri kuşlara karşı korumak üzere, bahçıvan olur.¹⁸ Her ağaca bir çingirak kor. Çingirakların hepsini elinde tuttuğu iplerle çalar. Böylece nişanlısı onu görür.¹⁹

Kız onu kendine güvey olarak seçer, fakat onu tanımaz. Sonra, gözlerinden birini, söylediği bir sözle iyi eder: körlüğüne, sefaletine rağmen seveceğine ve kendisine sadık kalacağına dair onu temin eder. Bunun üzerine delikanlı, 'iyilik eden' prens olduğunu, fena kardeşine karşı bir garazı olmadığını söyler. Bu söz ile de ikinci gözü açılır. Sonra düğün ve vatana dönüş.

Masalın bir Çin şekli şunu ilave etmektedir: bir kuş, çocuğun annesine, iyi oğlunun yaşamakta olduğunu bildirir.²⁰ Vatana dönen iyi kardeş, aradan geçen zamanda kederden kör olmuş olan ana ve babasının gözlerini bir sözle iyi eder.²¹

¹⁴ Uygurca şeklinde böyledir; T'ung Pao

¹⁵ T'ung Pao 489

¹⁶ Chavannes No 381.

¹⁷ Bunu takip eden ve ne varsa Uygurcada noksandır.

¹⁸ Chavannes No 381

¹⁹ T'ung Pao

²⁰ T'ung Pao; bakınız masal II de Kırgızca varyanta.

²¹ Bakınız yukarıda not 9 ile not 40.

Bu hikâye tipik Budist bir hikâyedir. Durmadan para dağıtmak, mücevher adasına uzun deniz seyahati, kıymetli taşın sahibi yılanlar padişahı, nişanlımın verdiği vaat, güveyin seçimi, ilaç olarak sarf edilen sözler, iyi kardeşin fena kardeşine kin bağlamamasıyla beliren sonsuz âlicenaplığı; işte bütün bunlar, Budist masalarda çok defa geçer.²²

Burada, Milattan önce aşağı yukarı 100 yılına doğru Divyavadana'da²³ tasvir edildiği şekilde, Kunāla'nın hikâyesini hatırlatalım: yaşadığı, tarihçe kabul olunan İmparator Aşoka'nın âlicenap oğlu Kunāla'ya (tıpkı Yusuf ile Süheyla da olduğu gibi) üvey anası sataşmıştı; reddolunan fena kadın, Kunāla uzaklarda bulunurken, bir kurnazlıkla onun iki gözünü oyduruyor; bu gözler Kunāla kuşunun gözleri kadar güzelmiş, onun içindir ki prense bu ad konmuş. Gözlerini kaybeden prens, bir ud alıp memleketi dolaşıyor ve nihayet dilenci çalgıcı olarak babasının sarayına varıyor; orada onu tanıyorlar. Prens, fena kadına karşı garaz duymadığını söylüyor ve bu sözle gözlerine, eski güzellikleriyle, yeniden nail oluyor.

Şüphe götürmeyen bir hakikat şudur ki, uzakta fena bir akraba tarafından kör edilme, kör olanın udu çalan bir dilenci olarak vatana dönüşü, bir sözle tanımla ve iyi olma motiflerini ihtiva eden Budist efsanesi, daha yeni olan iki kardeş masalının temelinde bulunan unsurlar arasındadır. Bunun dışında masalın temelinde daha ne var ki? Yoksa bu muahhar masal, Kunāla efsanesi ile para vermek, deniz seyahati, mücevher ilh. gibi harcıâlem fikirlerden başka hiçbir şey kullanmamış olan bir şairin tam Budist bir icadı olmasın? Masalda, dediğimiz gibi, Kunāla efsanesinden başka şu motifler bulunmaktadır; kardeşler kıymetli bir şeyi ararlar, seyahate çıkarlar, ikisinden biri arananı bulur, öteki onu kıskançlıktan kör edip kıymetli şeyi çalar, kör olan nişanlısını bulur ve iyi olur. Bu motiflere, aşağıdaki masalda rast gelinmektedir; önce Grimm'in 57 sayılı masalının²⁴(24) bir Türkistan varyantını zikrediyoruz:

İkinci masal:

Üç kardeş altın kuşu bulmak için yola çıkar; bu kuş babalarının bahçesinden muayyen bir meyveyi çalmış. Kardeşler ayrı ayrı seyahat ederler. Küçüğü, birtakım sergüzeştlerden sonra kuşu bulur. Bu işte onun tam manasıyla Türk tarzında bir yardımcısı vardır: bir kurt²⁵

Kurt şekil değiştirir; kendini, hikâyenin kahramanının düşmanlarına teslim ettirir, tekrar kurt olur ve tıpkı Hintli sihirbaz çırağı gibi²⁶ üç defa kahraman olur; kahraman, kuşla birlikte nişanlısını da bulur. Vatana dönerken, muvaffak olamamış ve sefaletе düşmüş iki kardeşi bulur, onları kurtarır, fakat kıskançlık yüzünden onlar tarafından gözleri oyulur ve terk edilir. Bir veli ona sihirli bir pınar buldurmak suretiyle, iyileşmesine yardım eder. Kurt onu vatanına götürür;

²² Mesela deniz seyahati Chavannes No. 39 ilh... Radloff Proben III, 622. Taranatha in: Indian historical Quarterly VI, 1930, 338.

²³ Winternitz, History of Indian Litterature II Calcutta 1933, S. 288; Oldenberg, Buddha 340; Chavannes No 30; Penzer, The ocean of story X S 6; III, 18.

²⁴ Masal tipi 550 (Aarne- Thompson, The types of folktale, 74, Helsinki 1928) Jungbaner Märchen aus Turkestan und Tibet, Jena 1923 No. 4, Masal Motifi S. 165 te zikredilmemiştir.

²⁵ Mukayese ediniz: Oğuz efsanesi: Bang- Rachmati, Die Legende von Oghuz Qaghan, Sitzungsberichte der Berliner Akademie 1932, 693 ff. Radloff, Proben IV, 148 Kretschmar, Hundestammvater und Kerberos, Stuttgart 4938, I, 209 ff. ; 10; Jungsbauer S. 302; Masal tipi 42

²⁶ W. Ruben, Krishna, Wien 1941, S. 165. Bolte-Bolivka II, 61

hiçbir şeyden haberi olmayan nişanlısı tam o sırada sadaka dağıtmaktadır; en büyük kardeşi ile evlendirilmesi kararlaştırılmış fakat kız dilenciye tanır, onunla evlenir; baba, her iki fena kardeşi öldürtür.

Bu masal, Taş kentte yani Özbeklerin şehir halkı arasında işte bu şekilde anlatılmaktadır. Kırgızların yani garp Türkistan'ı Bozkır halkının ²⁷ malum olan bir varyantı, ancak parça (fragment) halinde ve şu şekildedir:

Üç kardeş, babalarının rüyada gördüğü bir bülbülü aramak üzere yola çıkar; yolda ayrılırlar. Bunların en genci olan Hâmra rüyada ²⁸, gayet güzel bir kızı, peri Korluk'u, görür, neticede onu bulur ve onunla bahtiyar yaşar. Nihayet ödevini hatırlar. Perinin bir hizmetkârı Hâmra'yı bülbüle götürür; bu da bülbülü elde eder. Korluk, güzel kahramanın kime kalacağına dair kız kardeşi ile kavgaya girer. Hâmra memlekete döner; Korluk ona, arkasından gelmeyi yat eder. O arada muvaffak olamamış ve sefil düşmüş kardeşlerine rastlar ve onların karınlarını doyurur. Fakat onlar kıskançlıktan Hâmra'nın gözlerini oyar, bir kuyuya atar ve bülbülü babalarına getirirler. Baba, oğlundan ötürü ağlayıp sızlar; bülbül de cinayeti ona bildirir. Hikâyeye tam ana ve babanın ah ve figanında kesilmektedir.

Bu hikâyeye Tatarlarda da kardeşlerin fenalığı ve kör etme kısımları eksik olmak üzere, anlatılmaktadır.²⁹

Bu Türkistan hikâyesinin Hint hikâyesi ile ve kıskanç kardeşler tarafından kör edilme ile benzerliği büyüktür. Fakat burada kardeşler artık iyi ve fena adlarını taşımamaktadırlar. Deniz seyahati yerine burada bir kara seyahati mevzu bahistir ki, bu nokta Türkistan için kolayca anlaşılır. Başlangıçta bulunan üç oğlun sıra ile babanın meyvesini kuşa karşı korumaları motifi, kör olanın bir meyve bahçesine bakmasına dair Çin varyantına tekabül etmektedir. (Çin varyantı umumiyetle Uygur şekline çok benzemektedir; demek ki bu motif eski Türkistan da mevcuttu) Para vermek ve bu iş için elzem olan kıymetli taş gibi Buddhist motiflerin yerine, sihirli bir kuş, iki yerine üç kardeş mevzu bahistir; iki ve üç adetlerinin böylece birbirinin yerine geçmesi yine bunlara karabeti olan başka masallarda da geçer.

Mesela, aşağıda zikrolunan 2 seyyah masalının (VI. masalın) İrlanda varyantın da yahut ta gizli hazineyi çalan sahtekârda (aşağıya bakınız), olduğu gibi... kör olan Peygamber Muhammet tarafından iyi edilir; Uygurcada Veli kıyafetine girmiş bir tanrının, kötü kardeşinin fenalığı hakkında tenvir etmesi gibi. Söylenen sözün sihri kuvveti hakkındaki tam manasıyla Hinde has olan tasavvuru, Türkistanlı 'masalcı' kullanmamıştır ³⁰, çünkü bu, Türkistan da anlaşılmazdı. Kahraman nişanlısına kör edilmeden önce nail oluyor, sonra da düğününde tekrar buluyor. Bununla Türkistanlı nişanlının çocukluk çağında yapmış olduğu vadi yerine getirmiş oluyor, bu da tipik bir Hint âdetidir. Bir kuş ana ile babayı cinayetten haberdar ediyor (bakınız: Çin

²⁷ Radloff. Proben III. 518 ff.

²⁸ Bakınız Melek Shah: halk kitaplarında rüya sık geçer: O. Spies. Zwei volstümliche Liebesgeschichten ans dem Orient, ??? 127 Helsinki 1939, S. 123.

²⁹ Radloff IV. 146 ff.

³⁰ Wesselski, Theorie 134 ilh...

varyantına, Uygur şeklinin de böyle olması muhtemeldir): demek ki baş motifler, kuvvetli değişmelere rağmen bugünkü Türkistan hikâyeleriyle eski Hint hikâyelerinde aynıdır³¹.

Buna dayanarak, Hint hikâyesinin Budizm vasıtasıyla Uygurlara eriştiği, sonra da Türkistan da ağızdan ağza nakledilerek canlı kaldığı kabul edilir.

Bu Türkistan masalları, en ziyade yayılmış olan 550 sayılı masal tipine girerler; mamafih bu tipte başka hiçbir yerde kör etme motifine rastlamayız. Onun yerine, iyi kardeşi fena kardeşler, yukarıdaki Kırgız varyantında tespit edildiği gibi, bir kuyuya atarlar³². Bu masalın pek çok adette varyantı bütün Avrupa da Afrika da ve iç Asya da toplanmıştır; modern Hindistan da keza, lakin eski Hint şekilleri bugüne kadar bulunmamıştır. O halde bu muahhar garp masalını, eski Hint iki kardeş masallarından iştikak ettirmek doğru mudur? Yoksa 3 kardeş masalı yalnız ağızdan ağza muhafaza olunan eski bir müstakil garp masalı olup, kör etme motifinin Budist 2 kardeş masalı tesiri altında bunun içine girmiş olması da mümkün değil midir? 3 kardeş masalı aslında Avrupai olup, Türkistan da bu masalın garp sahası ile 2 kardeş masalının Hint sahası birbirini katletmiş olmasın. Yahut ta acaba daha eski Hinde bu 3 kardeş masalı yalnız ağızdan ağza dolaşır bir halde bulunuyordu da Budistler buna Kunāla efsanesinden kör etme motifini sokarak iki kardeş masalını mı kurdular?

Avrupa da (Bolte-Polivka'ya göre) 3 kardeş masalının tespit edilmiş en eski şekli, 1250 yılından beri mevcut bir Hollanda şövalye destanıdır; bununda menşei, kaybolmuş bir Fransızca esere kadar geri gider: Kral Artus, bir hazineyi kendisine getirmek için bir şövalyeyi gönderir. Şövalye hazineyi bir tilkinin yardımı ile bulur. (Yukarıda 'kurt' a bakınız!), aynı zamanda bir de prenses bulur ki, bu prenses onu daha önceden rüyada görmüş (bakınız, yukarıda: Hâmra) demek ki burada kardeşler ve onların fenalıkları mevcut olmadığı gibi, neticede, fena kardeşlerden biri, bir de sahte nişanlı izle izdivaç esnasında memlekete dönüş yoktur. Bundan sonra 480 yılından kalma en eski vesikada da kardeşlerin fenalıkları ilh.. mefkuttur.³³, Grimm kardeşlerde de bu neviden kısa bir varyanttan haberdar olmuşlardır.³⁴ Acaba, bu kısa metinlerin Avrupai üç kardeş masalının ana şeklini almış olduklarını ve sonradan Budist olan kör etme ile zenginleştirildiklerini kabul etmek mi icap edecektir? Yoksa bu kısaltılmış şekiller, birer fakirleşmiş şekil midir?

Uygurcadaki şekil, X uncu asırda yazılmış ise, biraz daha yeni olan Avrupa şekli kolaylıkla oradan iştikak ettirilebilir. Uygurları, masal nakli ve yaşatıcısı sıfatı ile Hindistan'la garp arasına sokmak şimdiye kadar adet olmamıştır. Fakat bu irfanlı kavmin bu Budist hikâyelerin garba geçmesinden vasıta olmuş olması, Berfey'in iddia etmek isteği gibi (vakıa bu iddia da Cosquin'denberi reddedilmektedir.), Moğolların bu işi görmüş olmasından daha akla yakındır. Bu masallara, yalnız İran ile Anadolu'ya değil, Türkistan'a doğru da bir yolun açık bulunmuş olduğunu tahmine meyletmekteyim. 3 kardeş masalının Avrupai kısa şeklinde bir ana şekil yahut ta kısaltılmış bir şekil olduğuna dair şüphe götürmez buhranlar bulmak güç olacaktır. Fakat şuna

³¹ Bolte-Polivka I, 503 ff. Motif: Kahraman hazineyi ve gelini cehennemden (dünyanın altından) getirir; Şamanist ilk efsane olarak telakki olunmaktadır; mukayese ediniz: Greklerin Argonot efsanesi, Krishna efsanesinin Syamantaka epizodu (Ruben. Krishna 35, Meuli'ye nazaran)

³² Mesela Bin bir Gece 23, 18 7ff. (Henning'in almanca tercümesi) Bolte-Polivka 514: Yusuf hikâyesinden. Handwörterbuch 342. Benfey, Pancatantra I, 71, ilh...

³³ Wesselski; Mittelalter No 28.

³⁴ Bolte-Polivka I, 503 f.

dikkat etmek gerekir ki, tam o sıralarda, yani II. asırdan beri, birçok Avrupa masalları, modern şekillerini almış olup tam o zamanlarda Avrupa'ya Hint masallarının akıcı hissedilir derecede olmuştur.³⁵

Fakat bundan çıkan netice, bu masalın aslında Budist olduğudur ki bunu Benfey, biraz mübalağa ile çoğu masallar için kabul etmiştir. Bugün artık masalların bu tek taraflı menşesine inanılmıyor. Ama Budist şeklinden önce, 2 yahut 3 kardeş masalı ile kıyas kabul edecek bir masalın Hint'te mevcut olduğu da kesin olarak ispat edilemiyor. Masalın menşedeki şekillerinden biri muhakkak Budistler tarafından uydurulmuştur.

Düşünelim ki Budistler, Sibi efsanesini de anlatırlardı hatta (499 Cātaka) kral Sibi olarak kendisini kurban etmek istediği vakit, o zaman Tanrı İndra, kralın samimiliğini tecrübe etmek için bir Brahman şeklini aldı ve kraldan gözünü istedi. Kral, gözünün çıkarılmasına müsaade etti, hatta ikinci gözünü bile verdi. Sonra sarayından çıkıp gitti ve İndra, bir söz sayesinde görüşünü tekrar elde etmesini ona salık verdi. Kral, ancak sahavete olan meylinden ötürü gözünü verdiğine dair teminat verdi. Bunun üzerine tekrar görür oldu.³⁶ Brahmanlar da, vaktiyle Tanrı Vishnu'nun Tanrı Şiva'nın kendi gözünü nasıl oyduğunu anlatırlardı.³⁷ Demek ki kurban olmaya bu gönüllülükten, fena üvey ana ile fena kardeşe doğru bir hat gitmektedir ki, bu hatta edebiyat tarihi bakımından, tarihi bir tekâmül gözüyle bakılabilir.

Buna, bilhassa, 2 kardeş masalındaki³⁸ seyahat ve nişanlının sahte güveği ile düğünü anında avdet motifleri ilave olunmaktadır. Bu, Odysseus'un Turovadan geri dönmesinde görüldüğü gibi birçok masal tipine girmiş bulunan fevkalade eski bir motiftir.³⁹ Demek oluyor ki 2 kardeş masalının Buddhist muharriri, elinizdeki vesikalarla tespit edebileceğimiz mikyasta söyleyebileceğimiz veçhile, eski efsaneyi genişletmek için motifler kullanmışsa da, masal tipleri kullanmamıştır. Fin mektebi vakıa bu edebiyat tarihi usulüne dayanarak hüküm vermiyor, bilakis bugün yaşamakta olan masalları temelde ele alıp, bunlara dair hükümlerini etnolojik usullere göre veriyor. Bundan ötürüdür ki bu mektep, Budist masaldan önce biraz başka bir şekilde bir 'iki kardeş masalı' bulunduğuna ve bu masalda kör olma motifinin mevcut olduğuna inanıyor. Bu nazariyeye tekrar avdet edeceğiz.

³⁵Mukayese ediniz: Ruben: Tercüme mecmuası, 4. S. 396; Fr. Ranke, Märchenforschung, Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, XIV, Halle 1936 S. 289 ff. Wesselski, Theorie 195.

³⁶Waldscmidt S. 15, Türkistan da pek sevilen bir hikâye

³⁷Ruben: Eisenschmiede und Dämonen in Indien, Leiden 1939, S. 205; Gupte, Hindu holidays and ceremonials, Calcutta 1919 218; Stutterheim, Ramalegenden, Münehen 1925, 86: Ravana kendigözünü kurban ediyor.

³⁸Wesselski, Mittelalter, S. 208, Motif tahlilinde bu motifi hariçte bırakıyor.

³⁹Motif No 681. Bunda manda: Dede Korkut, Bey Böyrek. Bakınız Not 9 Radliff 1, 4 2.